

Janusz SKODLARSKI¹

GENEZA WSPÓŁCZESNEGO ŁADU POLITYCZNO-GOSPODARCZEGO W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Streszczenie

Kwestia zapewnienia bezpieczeństwa oraz potrzeba zacieśnienia współpracy gospodarczej były głównymi przesłankami integrowania się państw Europy Środkowo-Wschodniej. Kraje małe i średnie nie były w stanie w pojedynkę oprzeć się potędze wielkich mocarstw. Próby podejmowane w okresie międzywojennym, w czasie II wojny światowej i w latach czterdziestych XX wieku zakończyły się niepowodzeniem. Dopiero po upadku komunizmu udało się ustanowić stabilny ład polityczno-gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej. Decydującą rolę w tym dziele odegrała Grupa Wyszehradzka.

Słowa kluczowe: federalizm, konfederacja, integracja, współpraca, ład, związek

ORIGIN OF CURRENT POLITICAL AND ECONOMIC ORDER IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Summary

The guarantee of safety and the need for closer economic cooperation were the main reasons for the recent integration of Central and Eastern Europe. On their own, small and medium states were unable to compete with great world powers. The first attempts at integration were made in the inter-war period, as well as earlier – during WWII and in the 1940s, but they were unsuccessful. It was only after the fall of communism that a new stable political and economic order was established in Central and Eastern Europe. The Visegrad Group played a decisive role in that process.

Key words: federalism, confederation, integration, cooperation, Central and Eastern Europe

DOI: 10.15290/ose.2015.02.74.04

1. Wstęp

Projekty instytucjonalizacji współpracy państw Europy Środkowo-Wschodniej zrodziły się po I wojnie światowej. Głównym celem tych planów było utworzenie zapory między Związkiem Radzieckim a Niemcami, aby nie dopuścić do przeniesienia zwycięskiej rewolucji bolszewickiej z Rosji do Europy Zachodniej. Jednym z najbardziej popularnych wariantów ówczesnych koncepcji był federalizm Józefa Piłsudskiego,

¹ Prof. dr hab. Janusz Skodlarski – Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki; e-mail: kathek@uni.lodz.pl.

który dążył do wzmocnienia międzynarodowej pozycji Polski przez nadanie jej roli ośrodka kierowniczego wszystkich państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Do projektów tych nawiązywał w dużej mierze Józef Beck w swych planach „trzeciej Europy” oraz zwolennicy „ruchu prometejskiego” i „międzymorza”. Koncepcje z drugiej połowy lat trzydziestych łączyły się jednak z zamiarem rozbicia Małej Ententy (Czechosłowacja, Rumunia, Jugosławia) i były przedsięwzięciem mało realnym [Balcerak, 1970; Balcerak 1976a; Dziewanowski, 1969; Lewandowski, 1967].

W okresie międzywojennym ważnym elementem stosunków międzynarodowych były próby integracji gospodarczej Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Wysłunięto m.in. następujące propozycje ugrupowań integracyjnych: współpracy ekonomicznej państw sukcesyjnych byłej Monarchii Habsburskiej, sojuszu państw Małej Ententy, bloku Małej Ententy z udziałem Austrii, Węgier i ewentualnie Polski, związku: Polski, Rumunii, Węgier, Jugosławii, Austrii i Bawarii, federacji państw bałtyckich oraz unii polsko-czechosłowackiej (projekt działacza ludowego, Jana Dąbskiego), [Bystrický, Deak, 1973; Hauštecký, 1956; Gajanová, 1967; Pollard, 1974; Sládek, Tomaszewski, 1979; Skrzypek, 1972; Valenta, 1967].

2. Koncepcje w okresie II wojny światowej

Bolesne doświadczenia krajów Europy Północno-Środkowo-Wschodniej i Południowej, które padły ofiarą agresji niemiecko-sowieckiej, dobitnie dowiodły, że państwa małe i średnie nie mogą w pojedynkę oprzeć się potędze wielkich mocarstw. Politycy tych krajów wyciągnęli tym razem właściwe wnioski z tych tragicznych wydarzeń.

Już w pierwszych miesiącach wojny pojawiły się koncepcje instytucjonalnej współpracy państw Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej. Szczególną aktywność przejawiali politycy polscy i czechosłowaccy [Pieczewski, 2008]. W październiku 1939 roku doszło w Paryżu do spotkania Władysława Sikorskiego z prezydentem Edwardem Benešem. W następnych miesiącach rozmowy przeprowadzili ministrowie spraw zagranicznych Polski i Czechosłowacji [Szumowski, 1976, s. 401].

W programie polskiego rządu emigracyjnego, przedstawionym 20 grudnia 1939 roku, wskazano na potrzebę połączenia państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w wielki blok słowiański, sięgający od Bałtyku do Morza Czarnego i Adriatyku [Turlejska, 1972, s. 106].

Podstawę przyszłego związku miała stanowić konfederacja polsko-czechosłowacka. Dopiero po zintegrowaniu tych państw zamierzano rozszerzyć zakres terytorialny federacji w kierunku północnym i południowo-wschodnim [Szumowski, 1976, s. 410].

Wstępne oświadczenia polsko-czechosłowackie wychodziły naprzeciw planom oficjalnych kół brytyjskich, które wysunęły koncepcję konfederacji państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej, mającą na celu *utrzymanie równowagi między Niemcami a Rosją*. Wstępem do jej utworzenia byłoby zorganizowanie ścisłego związku między Polską i Czechosłowacją. Podczas rozmów Sikorskiego i Zaleskiego z Nevillem Chamberlainem i Edwardem Halifaxem w Londynie (w październiku i listopadzie

1939 roku) propozycje brytyjskie w tej sprawie zostały całkowicie zaakceptowane przez stronę polską [Kowalski, 1967, s. 51 i 53].

Po dwóch latach negocjacji, 23 stycznia 1942 roku strony podpisały układ w sprawie przyszłej konfederacji Polski i Czechosłowacji [*Sprawa polska...*, 113-120]. Głównym celem planowanego związku miało być zapewnienie wspólnej polityki w dziedzinie: spraw zagranicznych, obrony, gospodarki i finansów, waluty, transportu, spraw socjalnych oraz poczty. W zakresie cel postulowano koordynację stawek celnych między członkami konfederacji, dążąc jednocześnie do zawarcia unii celnej.

Układ z 23 stycznia 1942 roku był ostatnim, doniosłym wydarzeniem politycznym w stosunkach obu rządów na emigracji. Beneš wkrótce, jakby przestraszony swą odwagą, doprowadził do oziębienia klimatu w stosunkach polsko-czechosłowackich. Po głębokiej analizie sytuacji międzynarodowej począł on łączyć swoje plany oraz żywotne interesy Czechosłowacji z polityką Związku Radzieckiego. Już w listopadzie 1941 roku podczas wykładu na Uniwersytecie w Aberdeen, poświęconego problemom wojny i przyszłego pokoju, Beneš podkreślił, że czechosłowacko-polska konfederacja musi zapewnić *trwałą przyjaźń ze Związkiem Radzieckim*. W końcu 1942 roku, a zwłaszcza w 1943 roku umocnił się w swym przeświadczeniu, pozostając pod wrażeniem siły ZSRR, który powstrzymał zwycięski pochód Trzeciej Rzeszy [Kowalski, 1967, s. 76-77; Wandycz, 1956, s. 75-76].

Premier Sikorski przyjął odmienne założenia polityczne. Jego wizja powojennej Europy różniła się zasadniczo od oceny Beneša. Patrząc w przeszłość, był przekonany, że Rosjanie nie zostaną pokonani, ale uważał, że zwycięstwo ich będzie okupione ofiarami, które wyeliminują na wiele lat ZSRR z pozycji realnego czynnika kształtującego rzeczywistość powojennej Europy [Stanisławska, 1963, s. 314-317].

Rozmowy dotyczące konfederacji polsko-czechosłowackiej straciły racje bytu po podpisaniu 12 grudnia 1943 roku układu sojuszniczego między Czechosłowacją a Związkiem Radzieckim [Wandycz, 1956, s. 96].

Już od pierwszego okresu wojny podjęto w Londynie przygotowania do utworzenia związków federacyjnych równocześnie w Europie Południowej i Północnej. Do prac nad podstawami związków federacyjnych zaproszono wybitnych polityków, ekonomistów i prawników angielskich, a także przybyłych z kontynentu (z: Czechosłowacji, Polski, Grecji i Jugosławii). Udział we współpracy brali również działacze emigracyjni z: Albanii, Austrii, Bułgarii, Litwy, Rumunii i Węgier. Prowadzeniu przygotowań sprzyjał fakt, że siedzibą ich emigracyjnych rządów był Londyn. Uzależnienie przedstawicielstw tych państw od Wielkiej Brytanii znakomicie ułatwiało premierowi W. Churchillowi kierowanie pracami związanymi z planami federacyjnymi i ich kontrolę [Rosen-Zawadzki, 1965, s. 199].

Politycy polscy wysuwali koncepcje wieloblokowej budowy Europy w postaci pięciu ugrupowań regionalnych². Koncepcje te nie były bliżej sprecyzowane. Niemniej takie

² Brano pod uwagę następujące ugrupowania: 1) blok środkowoeuropejski (Polska, Czechosłowacja, Litwa, Węgry, Rumunia); 2) blok śródziemnomorsko-latyński (Francja, Włochy, Hiszpania, Portugalia); 3) blok niemiecki (Niemcy, Austria); 4) blok północno-morski (Belgia, Holandia, Luksemburg, Dania, Norwegia, Szwecja); 5) blok południowo-balkański (Jugosławia, Bułgaria, Grecja, Albania), [Szumowski, 1976, s. 410].

plany istniały, co potwierdziły, organizowane przez generała Władysława Sikorskiego regularne, wspólne spotkania z politykami emigracyjnymi z: Czechosłowacji, Grecji, Jugosławii, Norwegii, Luksemburga, Belgii i Holandii, w czasie których debatowano nad przyszłością Europy i ewentualnym tworzeniem regionalnych organizacji [Szumowski, 1976, s. 410; Marszałek, 1996, s. 134-138].

Możliwości powstania regionalnych ugrupowań w Europie pojawiły się po podpisaniu 15 stycznia 1942 roku układu grecko-jugosłowiańskiego w sprawie utworzenia Związku Bałkańskiego. Porozumienie to było bliższe czechosłowackiej idei współpracy międzynarodowej niż polskiej propozycji ponadnarodowej. Grecko-jugosłowiański związek zapewniał koordynację w zakresie spraw zagranicznych, wojskowych i gospodarczych. Układ przewidywał powołanie następujących organów międzyrządowych: Organu Politycznego (ministrowie spraw zagranicznych), Organu Gospodarczo-Finansowego, Stałego Organu Wojskowego oraz Stałego Biura. Zapowiedziano także współpracę między premierami krajów członkowskich oraz pomiędzy ich parlamentami. W odniesieniu do spraw gospodarczych Grecy i Jugosłowianie podkreślili, że ich celem ostatecznym jest unia celna i monetarna [Wandycz, 1956, s. 67].

Inną instytucją o charakterze integracyjnym był utworzony w końcu 1942 roku w Nowym Yorku Komitet Bałtycki dla Studiów i Współpracy. Celem Komitetu było przygotowanie podstaw unii bałtyckiej oraz organizowanie współpracy z ugrupowaniami federacyjnymi w Europie Środkowej i Wschodniej [Wandycz, 1956, s. 113-114].

3. Próby integracyjne w latach czterdziestych

Po drugiej wojnie światowej tendencje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej ponownie odżyły w latach czterdziestych. Przesłanki natury politycznej i ekonomicznej przemawiały za nawiązaniem ścisłej współpracy gospodarczej wśród państw tego rejonu Europy. Koncepcje tej współpracy były różne, m.in. brano pod uwagę utworzenie ugrupowania Europy Środkowo-Wschodniej, w skład którego miały wchodzić: Polska, Czechosłowacja, Austria, Węgry, Rumunia, Bułgaria, Jugosławia i Albania; federacji dunajskiej – Czechosłowacja, Austria, Węgry i ewentualnie Jugosławia; malej federacji naddunajskiej – Czechosłowacja, Węgry i Austria. Ujawniły się także dążenia do zorganizowania federacji polsko-naddunajskiej oraz bałkańskiej. W skład pierwszej miały wchodzić: Polska, Czechosłowacja, Austria, Węgry i Rumunia, a w skład drugiej: Jugosławia, Bułgaria, Albania, Grecja i Turcja. Były także pewne sugestie zmierzające do jednoczenia państw bałkańskich z państwami naddunajskimi i Polską. Jednocześnie pewne względy przemawiały za utworzeniem dwóch odrębnych federacji, ale ściśle ze sobą współpracujących [Beneš, 1942, s. 227; Ripka, 1953, s. 23-52].

Inicjatywę dyplomatyczną, zmierzającą do ustalenia współpracy gospodarczej państw naddunajskich, podjęli w latach 1947-1948 marszałek Józef Broz-Tito i premier Bułgarii Georgi Dymitrow. Z zamierzeniem tym były związane wizyty marszałka Józefa Broz-Tito w: Warszawie, Pradze, Sofii, Bukareszcie i Budapeszcie [Dedijer, 1953, s. 317-319]. Na początku 1948 roku Georgi Dymitrow złożył oficjalną wizytę w Rumunii, gdzie wystąpił z deklaracją w sprawie projektu federacji państw naddunaj-

skich. Oświadczył on, iż kwestia federacji jest na etapie dyskusji. Wymienił następujące państwa, które miały w niej uczestniczyć: Rumunię, Bułgarię, Jugosławię, Albanie, Czechosłowację, Polskę, Węgry i Grecję (po zwycięstwie w tym kraju sił demokratycznych). Związek tych państw miał być opozycją antyimperialistyczną i narzędziem współpracy międzynarodowej [Dedijer, 1953, s. 326-328].

Ósmego lutego 1948 roku przybył do Moskwy premier Bułgarii Georgii Dymitrow i minister spraw zagranicznych Jugosławii Edward Kardelj. W rozmowie z nimi Józef Stalin przyjął stanowisko napastliwe, momentami zachowywał się bardzo nietaktownie. W końcu także „udowodnił” im odchylenie w polityce zagranicznej [Dedijer, 1953].

W tej sytuacji sojusz jugosłowiańsko-bułgarski, którego podstawę stanowił układ z Bled podpisany 4 sierpnia 1947 roku, będący istotnym etapem na drodze zorganizowania związku regionalnego na Balkanach, nie doczekał się realizacji [*Tekst układu...*, 1947, nr 11-12]. Natomiast przygotowania rumuńsko-bułgarskie, zmierzające do zacieśnienia współpracy gospodarczej, zakończyły się rozmowami delegacji rządowych w grudniu 1947 roku [Kořalkova, 1967, s. 259].

Nie udało się również zrealizować koncepcji współpracy gospodarczej krajów Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Najpoważniejszą próbę wdrożenia w życie tej idei podjęto na konferencji partii socjalistycznych tego rejonu Europy, którą zorganizowano w Budapeszcie 17 maja 1947 roku. Program działania, ustalony po burzliwej dyskusji, nie miał szans na jego urzeczywistnienie ze względu na szybko zmieniające się realia polityczno-gospodarcze w tej części kontynentu [Sokolowski, 1947].

Większym realizmem politycznym, niż Józef Broz-Tito i Georgii Dymitrow, wykazali się politycy polscy i czechosłowaccy, odpowiedzialni za gospodarkę w obu krajach. Podejmując decyzje o utworzeniu związku polsko-czechosłowackiego, zrezygnowali oni z wcześniejszych priorytetów federacyjnych, tj. kwestii polityczno-ustrojowych i wojskowych, ograniczając się wyłącznie do ścisłej współpracy gospodarczej.

Wraz z układem o Przyjaźni i Wzajemnej Pomocy Polska i Czechosłowacja podpisały 4 lipca 1947 roku 16 układów i umów, które stanowiły podstawę prawną, regulującą całokształt współpracy gospodarczej między obu stronami. Były to następujące akty prawne: *Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką o zapewnieniu współpracy gospodarczej*, *Protokół końcowy do Konwencji*, *Statut Rady Współpracy Gospodarczej*, *Protokół o postępowaniu polubownym i arbitrażowym*, *Traktat handlowy*, *Układ o wymianie towarów*, *Układ o dostawach inwestycyjnych*, *Układ płatniczy*, *Układ komunikacyjny*, *Statut Komitetu Studiów do spraw Drogi Wodnej Odra-Dunaj*, *Układ o współpracy finansowej*, *Układ o współpracy w przemyśle*, *Układ o współpracy naukowo-technicznej*, *Protokół w sprawie współpracy nad odbudową i budową niektórych obiektów gospodarczych*, *Układ o współpracy w rolnictwie, leśnictwie i wyżywieniu oraz* *Układ o współpracy w zakresie planowania gospodarczego i statystyki* [*Tekst Konwencji oraz 15 uzupełniających ją porozumień i protokołów*, Dz. U. RP, 1950, Nr 8, poz. 85].

Do coraz ściślejszego zespolenia gospodarczego miały prowadzić postanowienia dotyczące:

- budowy wspólnych obiektów przemysłowych, które miały stanowić wspólny składnik życia gospodarczego – wspólne uruchomienie zakładu i wzajemne korzyści z jego produktów;

- zagospodarowanie drogi wodnej Odry oraz budowa kanału Odra-Dunaj na warunkach podobnych, jak podane wyżej;
- w zakresie produkcji przemysłowej – ujednoczenia metod organizacji w zakładach przemysłowych, normalizacji i typizacji urządzeń oraz produktów;
- w zakresie współpracy naukowo-technicznej – dążenia do ujednoczenia form dokumentacji i metod prac badawczych w obu państwach.

Układy dotyczące powyższych zagadnień zostały powiązane ze sobą w ten sposób, aby w globalnym rachunku nie naruszono równowagi korzyści. W tym miejscu wypada zaznaczyć, iż uzupełnianie gospodarki polskiej przez potencjał przemysłowy z Czechosłowacji prowadziło w gruncie rzeczy do uczynienia z Polski równo-rzędnego partnera handlowego.

W celu pomyślnego wykonania postanowień *Konwencji* oraz wszystkich związanych z nią porozumień powołano system instytucji bilateralnych.

Do tworzenia organów współpracy przystąpiono natychmiast po podpisaniu *Konwencji*. Instytucją naczelną w tym systemie była Polsko-Czechosłowacka Rada Współpracy Gospodarczej (RWG).

Rada Współpracy Gospodarczej została powołana w celu koordynacji wszelkich poczynań zmierzających do sprawnego i pomyślnego wykonania konwencji oraz wszystkich z nią związanych porozumień. Rada była pomyślana jako organ koordynujący prace komisji branżowych, a mianowicie Komisji: Obrotu Towarowego, Inwestycyjnej, Przemysłowej, Finansowej, Komunikacyjnej, Naukowo-Technicznej, Rolniczej oraz Planowania i Statystyki. Ponadto miała czuwać nad ich działalnością, udzielając w razie potrzeby wskazówek ułatwiać im współpracę przez nawiązywanie bezpośrednich kontaktów z odpowiednimi instytucjami gospodarczymi polskimi i czechosłowackimi oraz rozpatrywać kwestie sporne przedłożone przez poszczególne komisje [*Statut RWG*, 1947]

Twórcy związku polsko-czechosłowackiego widzieli także możliwość podjęcia współpracy wielostronnej w dziedzinie normalizacji i komunikacji. Statut Komitetu Normalizacyjnego, zatwierdzony przez Polsko-Czechosłowacką Komisję Naukowo-Techniczną, umożliwiał włączenie się do prac w tym zakresie również innym „krajom demokracji ludowej”, a przede wszystkim: Bułgarii, Jugosławii i ZSRR. Z zaproszenia skorzystała Jugosławia, wysyłając w marcu 1948 roku czteroosobową delegację na obrady Komitetu Normalizacyjnego³. W lipcu 1948 roku Komisja Komunikacyjna zaproponowała, aby w sprawie budowy kanału Odra-Dunaj nawiązać współpracę z państwami zainteresowanymi tą inwestycją, a mianowicie z: Węgrami, Jugosławią, Bułgarią, Rumunią i ZSRR [*Statut RWG*, 1947].

Planowane rozszerzenie współpracy zostało przerwane z przyczyn politycznych. Podobny los spotkał niebawem dynamicznie rozwijającą się integrację między Polską i Czechosłowacją. W okresie dwóch lat utworzono ogółem około 190 bilateral-

³ Celem współdziałania w zakresie normalizacji – jak to określił prof. T. Czaplicki na I sesji poświęconej polsko-czechosłowackiej współpracy normalizacyjnej – *był interes gospodarczy wszystkich trzech stron (Polski, Czechosłowacji i Jugosławii) w obliczu wspólnych przeszkód do naszego, swobodnego rozwoju oraz szczerą chęć współpracy* [*Archiwum Akt Nowych*, sygn. 2985, nlb; sygn. 2978, k. 14].

nych organów współpracy gospodarczej, w których było zaangażowanych 1878 przedstawicieli obu stron [Skodlarski, 1979, s. 181].

Eksperyment gospodarczy polsko-czechosłowacki został storpedowany przez Józefa Stalina. Stalin ze względu na słabość ekonomiczną obozu socjalistycznego głosił tezę, iż łatwiej będzie wyrównywać poziomy gospodarcze tych państw, podejmując decyzje w Centrum, tj. w Moskwie. Funkcje te przejęła, utworzona w styczniu 1949 roku, Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Ponadto obawiał się on powstania tendencji odśrodkowych wśród państw satelickich. Wszystko to, co wychodziło poza centralistyczne pojęcie współpracy tych państw z ZSRR, napotykało sprzeciw J. Stalina [Šedivý, 1966, s. 215; Kořalkova, 1967a, s. 15]. W tej sytuacji nie było miejsca dla rozwoju zdecentralizowanych form współpracy gospodarczej w obrębie państw Europy Środkowo-Wschodniej.

4. Udana inicjatywa wyszehradzka

Załamanie się komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 roku, a następnie rozpad Związku Radzieckiego zmieniły sytuację geopolityczną tego regionu. Pojawiły się możliwości kształtowania suwerennej polityki zagranicznej i poszukiwania nowych płaszczyzn współpracy międzynarodowej. Poszczególne państwa postkomunistyczne znalazły się jednak w trudnej sytuacji. Zerwane zostały więzi gospodarcze między ZSRR a byłymi krajami socjalistycznymi (Związek Radziecki przez długie lata był główną bazą surowcową dla państw tej części Europy), rozpadły się także wzajemne powiązania w całym obozie socjalistycznym.

Stabilizację stosunków w centralnej Europie mogła zapewnić wielostronna współpraca w skali regionalnej i subregionalnej. Była szczególnie potrzebna w okresie przejściowym, kiedy państwa tej strefy starały się włączyć do struktur paneuropejskich. Do zacieśnienia współpracy zachęcał Waszyngton, widząc w niej podstawę normalizacji i umocnienia stosunków w centrum Europy [Bieleń, 1991, s. 22-23].

Poważną dyskusję w tej kwestii zapoczątkował profesor Zbigniew Brzeziński. Dnia 3 stycznia 1990 roku wysunął on sugestię utworzenia federacji polsko-czechosłowackiej, co spotkało się w Polsce z nader żywą reakcją. Propozycja ta została jednak przyjęta dość powściągliwie przez stronę czechosłowacką [Buczma, 1991, s. 36].

Kilka dni później węgierski wicepremier Peter Medgess zaproponował, aby Polska, Czechosłowacja i Węgry utworzyły „zintegrowaną grupę gospodarczą” krajów zmierzających do gospodarki rynkowej. Strona polska powitała z zadowoleniem pomysł węgierski. Polska jako największe państwo tego obszaru obawiała się wychodzić z inicjatywą w tej sprawie, ponieważ mogło to być poczytane jako chęć dominacji w regionie Europy Środkowej.

Chodziło teraz o to, aby pozyskać dla tej idei Czechów. W styczniu 1990 roku do Pragi udał się Adam Michnik, zaprzyjaźniony z przywódcami „aksamitnej rewolucji”. Nawiązując do spotkań na Śnieżce, mówił on o potrzebie doprowadzenia do powstania wspólnej osi Budapeszt-Praga-Warszawa. Koniecznością była – jego zdaniem

– koordynacja działań na zewnątrz. Politycy prasy przyjęli go serdecznie, lecz unikali wiążących wypowiedzi dotyczących integracji w tej części Europy.

Niemniej Polacy żywili nadzieje związane ze środkowoeuropejskim szczytem w Bratysławie (9 kwietnia 1990 roku). Przyjaciel Jacka Kuronia i Adama Michnika, prezydent Vaclav Havel, zdystansował się jednak do koncepcji zbliżenia Polski, Czechosłowacji i Węgier. Widział on Polskę w ugrupowaniu bałtyckim, zaś Czechosłowację – w strefie dunajsko-adriatyckiej.

Okazało się, że istnieje szereg przyczyn, które hamowały proces „trójkąta”. Obawy wynikały m.in. z faktu, że Polaków jest przeszło trzy razy więcej niż Węgrów czy Czechów. Ponadto część społeczeństwa czechosłowackiego pamiętała rok 1938 (zajęcia przez Polskę Zaolzia) i rok 1968 (Władysław Gomułka był jednym z głównych inicjatorów inwazji na Czechosłowację). Poważną przeszkodą były także różnice w mentalności.

Mimo tych trudności strona polska nie rezygnowała z koncepcji zbliżenia z Czechosłowacją i Węgrami. Dyskusję w tej kwestii podjął polski parlament (26 kwietnia 1990 roku). Wśród dziewięciu priorytetów polskiej polityki zagranicznej minister Krzysztof Skubiszewski wymienił na trzecim miejscu potrzebę tworzenia ugrupowania polsko-czechosłowacko-węgierskiego. Stwierdził mianowicie, że *Tutaj interesuje nas powiązanie nowe, przyszłe – w szczególności integracja w trójkącie Czechosłowacja-Węgry-Polska*. Dodał on, że *jesteśmy otwarci na różne związki. Tym bardziej że nasze położenie geopolityczne jest samo w sobie zaprzeczeniem izolacji* [„Rzeczpospolita” 1990].

W okresie od kwietnia do października 1990 roku nie dokonano żadnego postępu w sprawie zbliżenia Polski, Czechosłowacji i Węgier. Jesienią projekt współpracy, opracowany przez polskich parlamentarzystów, został przesłany do konsultacji w Pradze i Budapeszcie. W październiku odbyły się rozmowy wiceministrów spraw zagranicznych zainteresowanych państw.

Strony stopniowo uświadamiały sobie, iż ugrupowanie umożliwi wzrost roli tych państw w Europie i w świecie, znacznie bardziej niż potrójnie. Współdziałanie w tej części Europy jest niezbędne do harmonijnego funkcjonowania całej Europy. Mogło też przyspieszyć proces integracji z Europą Zachodnią.

Nadszedł wreszcie długo oczekiwany moment 15 lutego 1991 roku w Wyszehradzie (odbywały się tu historyczne zjazdy królów polskich, czeskich i węgierskich) przywódcy Polski, Czecho-Słowacji i Węgier podpisali *Deklarację o współpracy Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej, Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Węgierskiej w dążeniu do integracji europejskiej*.

W dokumencie tym podkreślono, iż skoordynowanie wysiłków trzech państw zwiększa szansę osiągnięcia m.in. pełnej niezależności państwowej, demokracji i wolności oraz przejścia do gospodarki rynkowej. Państwa – sygnatariusze *Deklaracji* miały podjąć współpracę na zasadach gospodarki rynkowej oraz rozwijać współdziałanie w dziedzinie: ekologii, samorządów lokalnych, kultury, wymiany informacji, a także w zakresie realizowania praw mniejszości narodowych.

Ponadto strony oświadczyły, że współpraca „trójkąta” jest krokiem ku integracji ogólnoeuropejskiej. Ugrupowanie Wyszehradzkie miało zharmonizować swe dzia-

lania z instytucjami europejskimi i prowadzić konsultacje w sprawach dotyczących ich bezpieczeństwa oraz rozwinąć telekomunikację z Europą Zachodnią.

Początek współpracy w ramach ugrupowania był dość obiecujący. Na spotkaniu w Krakowie 6 października 1991 roku strony zajęły się kwestią bezpieczeństwa. Podpisano wówczas dwa układy: między Polską a Czechosłowacją o dobrym sąsiedztwie, solidarności i dobrej współpracy oraz między Polską a Węgrami o przyjaznej dobrosąsiedzkiej współpracy [Zięba, 2000, s. 31]. Rozmowy prowadzone na szczycie doprowadziły do wystosowania pisma do NATO, w którym wyrażono pogląd na uniwersalny charakter bezpieczeństwa europejskiego i potrzebę włączenia państw „trójki” do struktur NATO [Hermań, 2001, s. 172].

W następnym roku, na szczycie „trójki” w Pradze (6 maja 1992 roku) sygnatariusze podpisali kolejną deklarację oraz zapowiedzieli: utrzymanie trójstronnej współpracy, utworzenie strefy wolnego handlu oraz intensyfikację przygotowań związanych z wejściem do Unii Europejskiej i struktur NATO. W związku z rozpadem Czechosłowacji przekształcono oficjalnie „trójką” wyszehradzki na „czworokąt” i zaczęto używać zapisu V4 [Góralczyk, 1999, s. 6].

W okresie 1993-1998 współpraca wyszehradzka obumarła. Państwa V4 zawiesiły działalność i nie wydawały żadnych dokumentów. Jakie były przyczyny tego stanu rzeczy?

Po rozpadzie Czechosłowacji Słowacja była za utrzymaniem Grupy Wyszehradzkiej, ale Czechy, a zwłaszcza premier Vaclav Klaus był przeciwnikiem ugrupowania. Nazywał je *niepotrzebnym eksperymentem i sztucznym tworem Zachodu* [Pawlak, 2008, s. 125]. Czechy skłaniały się bardziej do współpracy z Austrią i Słowenią. Równocześnie ujawnił się konflikt pomiędzy Słowacją a Węgrami, spowodowany budową zapory wodnej na Dunaju i problemami mniejszości węgierskiej na Słowacji. Ponadto Unia Europejska zdecydowała się na indywidualne rozpatrywanie kandydatur nowych członków. W tej sytuacji wnioski o członkostwo w Unii złożono indywidualnie i każde z tych państw samodzielnie starało się o szybsze przyjęcie do Unii Europejskiej [Puzyna, 1991, s. 5].

Po pięciu latach zmieniło się jednak nastawienie czołowych polityków w Czechach i na Węgrzech do integracji regionalnej. Zmieniła się także postawa władz NATO i Unii Europejskiej związanej z procedurą negocjacji o członkostwo w tych organizacjach. W grudniu 1997 roku Polska, Czechy i Węgry podpisały protokół stwarzający możliwość przystąpienia tych krajów do Paktu Północnoatlantyckiego. W tym samym czasie Rada Europejska zaprosiła te państwa do pertraktacji o członkostwo w Unii Europejskiej [Puzyna, 1991, s. 6].

Przełom nastąpił 21 października 1998 roku podczas spotkania na szczycie w Budapeszcie. W zjeździe uczestniczyli premierzy: polski – Jerzy Buzek, czeski – Miloš Zeman i węgierski – Viktor Orbán. W przyjętej deklaracji uznano potrzebę „ponownego powstania” Grupy Wyszehradzkiej [Puzyna, 1991, s. 7]. Od tego czasu spotkania w ramach V4 odbywają się regularnie.

Nowy rozdział w historii ugrupowania otworzyło przyjęcie w 2004 roku nowej *Deklaracji Wyszehradzkiej*. Określiła ona następujące obszary współpracy: w dziedzinie kultury i edukacji, ekologii; w zakresie zwalczania terroryzmu, współpracy transgranicznej i w ramach strefy Schengen oraz w przypadku klęsk żywiołowych. Znacząca

rolę miało odgrywać współdziałanie na polu gospodarczym (handel zagraniczny, rynek energii). Ważne miejsce wyznaczono konsultacjom w polityce zagranicznej oraz akcjom na rzecz bezpieczeństwa w Europie o wspierania demokracji, przede wszystkim na Ukrainie i Białorusi [Puzyna, 2012a, s. 15-16].

W maju 2009 roku na szczycie w Pradze przyjęto projekt współpracy z utworzonym w 2008 roku Partnerstwem Wschodnim. Państwa szczególnie V4 były zainteresowane współpracą ze wschodnimi sąsiadami [Wojna i in. , 2009, s. 7].

Należy podkreślić, że Grupa Wyszehradzka podjęła aktywną działalność, realizując przyjęte programy i projekty. Jednak omówienie tego obszernego zagadnienia wykracza poza ramy tego opracowania.

5. Podsumowanie

Reasumując, autor tego artykułu pragnie zauważyć, że w pierwszej dekadzie XXI wieku udało się ustanowić stabilny ład polityczno-gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej. Nie było to możliwe w okresie międzywojennym, w czasie II wojny światowej ani też w latach czterdziestych XX wieku. Wszystkie próby kończyły się niepowodzeniem, ponieważ kraje tego rejonu Europy musiały ustępować silniejszym i przeważnie wrogim mocarstwom. Dopiero upadek komunizmu dał szansę państwom Europy Środkowo-Wschodniej na ułożenie suwerennych, wzajemnych stosunków. Szansa ta, mimo różnych trudności, została w pełni wykorzystana. Kraje Grupy Wyszehradzkiej nowy ład opierają na współpracy z Unią Europejską, Paktem Północnoatlantyckim i innymi organizacjami międzynarodowymi. Europa Środkowo-Wschodnia ma wreszcie duże możliwości podniesienia poziomu cywilizacyjnego i gospodarczego i ma, jak nigdy, zapewnione bezpieczeństwo swego bytu narodowego.

Literatura

- Archiwum Akt Nowych*, Ministerstwo Przemysłu i Handlu, sygn. 2985, nlb; sygn. 2978, k. 14.
- Balcerak W. 1970 *Koncepcje integracyjne w polskiej polityce zagranicznej (1918-1939)*, „Dzieje Najnowsze”, nr 1.
- Balcerak W. 1976 *Państwa Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej a problem bezpieczeństwa zbiorowego (1918-1939)*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich”, t. XIV.
- Beneš E. 1942 *The Organization of Postwar Europe*, Council of Foreign Relations, New York.
- Bieleń S. 1991 *Demokratyzacja stosunków sąsiedzkich państw Europy Środkowo-Wschodniej*, „Sprawy Międzynarodowe”, z. 5.
- Buczma L. 1991 *Częchostowacja wobec „trójkąta” Warszawa-Praga-Budapeszt*, „Sprawy Międzynarodowe”, z. 11.
- Bystrický V., Deak L. 1973 *Europa na prelome*, Pravda, Bratislava.
- Dedijer V. 1953, *Tito contro Mosca*, Arnoldo Mondadori Editore, b.m.w.

- Deklaracja współpracy*, „Rzeczpospolita”, 18.02.1991.
- Dziewanowski M. 1969 *Joseph Pilsudski: An European Federalist 1918-1922*, Hoover Institution Press, Stanford.
- Gajanova A. 1967 *ČSR a stredoeropska politika velmoci 1918-1939*, Academia, Praha.
- Góralczyk B. 1999 *Współpraca wyszebradzka. Geneza, doświadczenia, perspektywy*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa.
- Hauštecký M. 1956 *Plan rakusko-německé celní unie w roku 1931 a postoj Československa*, „Československý časopis historický”, nr 1.
- Herman M. 2001 *Grupa Wyszebradzka. Narodziny, rozwój, perspektywy*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, nr 22.
- Konwencja między Rzeczypospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką o zapewnieniu współpracy gospodarczej podpisana w Pradze dnia 4 lipca 1947 r.*, Dz. U. RP, 1950, Nr 8, poz. 85
- Kořalkova K. 1967 *O zrodu československo-polského spojeneckého svazku*, „Mezinarodni Vztahy”, nr 1.
- Kořalkova K. 1967 *Z problematiky československo-polských vztahu 1945-1949*, [w:] *Tysíc let Česko-polské vzájemnosti*, Academia, Opava.
- Kowalski W.T. 1967 *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie w latach 1939-1945*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa.
- Lewandowski J. 1967 *Pierwsze próby integracji Europy Środkowej po I wojnie światowej na tle rywalizacji polsko-czechosłowackiej*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. 2.
- Marszałek A. 1996 *Z historii europejskiej idei integracji międzynarodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Ministerstwo Przemysłu i Handlu Akt Nowych.
- Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia 2009*, B. Wojna, M. Gniazdowski (red.), Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa.
- Pawlak A. 2008 *Sukcesy i porażki Grupy Wyszebradzkiej*, „Europa i świat”, nr 4.
- Pieczewski A. 2008 *Działalność Józefa Hieronima Retingera na rzecz federacji europejskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Pollard S. 1974 *European Economic Integration 1815-1974*, Routledge, London.
- Puzyna S. 1991 *Trójkąt środkowoeuropejski – wyzwania i szanse. Polska w Europie*, Ośrodek Studiów Międzynarodowych przy Senacie RP, Warszawa.
- Puzyna S. 2012 *Informacja na temat Grupy Wyszebradzkiej*, Biuro Spraw Międzynarodowych i Unii Europejskiej, Kancelaria Senatu.
- Ripka H. 1953 *A Federation of Central Europe*, Rada Svobodného Československa, New York.
- Rosen-Zawadzki K. 1965 *Próby sfederowania Środkowo-Wschodniej Europy (1939-1943)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, nr 1.
- „Rzeczpospolita”, 28-29 stycznia 1990.
- Sedivý J. 1966 *K některým otázkám československé zahraniční politiky a vlivu mezinarodni situace vnitropolitický vyvoj Československa revoluce w letech 1944-1948*, Academia, Praha.
- Skodlarski J. 1979 *Procesy integracyjne w polsko-czechosłowackich stosunkach gospodarczych (1947-1949)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, seria III, nr 39.

- Skrzypek A. 1972 *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919-1925*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa.
- Sládek S., Tomaszewski J. 1979 *Próby integracji gospodarczej Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w latach dwudziestych XX wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. XL.
- Sokolowski K. 1947 *Międzynarodowa konferencja socjalistyczna w Budapeszcie*, „Świat i Polska”, nr 23.
- Sprawa polska w czasie II wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, 1965, S. Stanisławska (red.), Warszawa.
- Stanisławska S. 1963 *Projekty konfederacji polsko-czechosłowackiej w czasie drugiej wojny światowej*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 4.
- Statut RWG. Załącznik 14 do Konwencji między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką o zapewnieniu współpracy gospodarczej, podpisanej w Pradze 4 lipca 1947 r.*, 1947, Dz. U. RP 1948, Nr 10, poz. 70.
- Szumowski T. A. 1976 *Koncepcje rozwoju stosunków polsko-czechosłowackich w emigracyjnej myśli politycznej*, „Przegląd Historyczny”, z. 3.
- Turlejska M. 1972 *Spór o Polskę. Szkice historyczne*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa.
- Układy polsko-czechosłowackie*, 4.07.1947 (Dz. U. RP 1950, Nr 8).
- Valenta J. 1967 *Československo a Polsko w letech 1918-1945*, [w:] *Češi a Poláci w minulosti*, Československé Akademie Věd, Praha.
- Wandycz P.S. 1956 *Czechoslovak – Polish and the great powers 1940-1943*, Indiana University Publications, Bloomington.
- Zięba R. 2000 *Rola ugrupowań subregionalnych w nowym systemie bezpieczeństwa europejskiego*, „Studia Europejskie”, nr 1.